

Савченко О.В.

студент,

Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури

ЗНАЧЕННЯ ОРНАМЕНТУ В КНИЖКОВІЙ МІНІАТЮРІ

Протягом кількох тисячоліть орнаментика була найширшою сферою мистецької діяльності, важливим інструментом пізнання складних ритмів і циклів природи. Орнаментика є інформаційно містким «паспортом» архаїчних мисливських, скотарських, землеробських етнічних спільнот, класичних культур стародавнього світу й середньовіччя, простонародної творчості більшості націй нового часу [1].

Орнамент – візерунок, побудований на ритмічному повторенні геометричних елементів, стилізованих тваринних чи рослинних мотивів [2]. По-перше, кожен орнамент складається з окремих, зазвичай, повторюваних мотивів. Мотив (рослина, фігура, певна комбінація ліній) – першооснова, художній елемент, без якого немає орнаменту. При поєднанні мотивів, в композиції створюється художній образ орнаменту. Мотиви орнаменту можуть бути розчленовані на ритмічно повторювані елементи, які називаються рапорти і виявляються при технічному аналізі мотиву.

По-друге, орнамент, на відміну від картини або станкової графіки, не існує самостійно, а входить як складовий елемент в загальне оформлення того чи іншого предмета, архітектурної споруди, друкованого видання, текстильного виробу. Службова, підпорядкована роль орнаменту по відношенню до орнаментовані предмету – його специфічна ознака [3].

Інтелектуальна закодованість давнього орнаменту не заважає сприймати його емоційно, через взаємовідношення у просторі розмаїтих форм, пропорцій і ритмів, фактур і кольорів, частин і цілого. Проте, споглядаючи невичерпне різноманіття ритмічного візерунка, ми пам'ятаємо, що це – простота «високого примітива». Вона є наслідком тисячолітньої роботи людського духу, душі та розуму, результатом великої неолітичної революції [1].

Орнамент як окремих елемент, а також як елемент у системі друкованої книги досліджували такі науковці та культурологи як: Логвин Г.Н., Селівачов М.Р., Ковальчук Г.І., Лихачов Д.С., Попова О.С., Запасака Я.П., Гальченко О.М. та інші.

Метою нашого дослідження є розгляд взаємодії орнаменту з елементами книги, визначення характерних ознак книжкового орнаменту, пошук глибинного значення орнаменту та образів, що в нього закладаються.

Рукописні книги «Ізборник Святослава», «Остромирове Євангеліє», «Київський Псалтир» вражають кропіткою працею та високим рівнем майстерності. В Остромировому Євангелії є три аркуші з повносторінковими мініатюрами – зображеннями євангелістів. До декоративної системи рукопису входять також 18 заставок. Кінцівок у рукописі немає. Численні колірні ініціали та заголовки написані золотом. У рукописі всі структурні елементи органічно поєднані один з одним і становлять цілісний художній ансамбль. Важливу роль у художньому оздобленні рукопису відіграє загальний колорит: текст написаний темно-коричневим чорнилом; у декорі заставок, обрамлень мініатюр, а також ініціалів багато золота; в мініатюрах і прикрасах використано сині, зелені (світлого і темних відтінків), вишневі, червоні, червоно-коричневі, вохристі та інші фарби, що додають сторінкам особливої художньої виразності.

У Євангелії налічується 242 великих і 26 менших багатоколірних ініціалів, оздоблених орнаментом візантійського стилю (стилізовані рослинні та геометричні форми). В орнаментах цих літер художники майстерно скомпонували малюнки квітів і великих пелюсток, зображення фантастичних істот, тварин (лева, крокодила, дракона) і птахів (орла, грифона), а також людських обличчя анфас і в профіль.

Складаючи ініціальні літери зі стрічок і зображень фантастичних істот, майстри виявили велику фантазію і не повторили жодної композиції. Так, у декор великої літери «Р» вкомпоновано профільне зображення голови старої людини з великими очима і довгою звивистою бородою. Стилїстика і манера виконання ріднять це зображення з монументальним фресковим малярством. У деяких ініціалах трапляються малюнки напівптахів або напівтварин, які перегукуються із зображеннями іранських міфічних істот.

Наприклад, у літеру «В» вкомпоновано малюнок напівсобаки-напівптаха, який асоціюється з образом одного зі слов'янських язичницьких богів Семаргла. Варто нагадати, що в оздобленні Остромирового Євангелія ми вперше зустрічаємо орнаментально-декоративні прикраси тератологічного стилю, який у XIII ст. стане панівним в оздобленні східно-слов'янської рукописної книги.

Тонкими золотими лініями облямовані не тільки стрічки та різноманітні зображення і рослинні елементи, ними відокремленні один від одного й усі кольори, тому ініціали виразно корелюють з естетикою ювелірного мистецтва та золотарства, що загалом є характерною особливістю мініатюрно-ініціального декорування киево-руської середньовічної книги [4].

Геометричним і рослинним орнаментом візантійського стилю оздоблені також заставки й обрамлення мініатюр. Декор складений зі стилізованих мотивів стеблин, п'ятипелюсткової арніки та трипелюсткової лілії (крин), закомпонованих у трикутники, ромби, кола і серцеподібні форми.

Посередині великої прямокутної заставки на білому тлі пергаменту золотом написано ім'я євангеліста. Цей тип книжкового декору був розроблений візантійськими художниками-мініатюристами ще у X ст. – на початку XI ст. [4].

Найдавнішим стилем був старовізантійський, по якому можна відрізнити датування книжок і характерні особливості. Цей стиль був основним з XI–XIII ст. Для нього характерні великі квіти, обрамлені в коло, трикутники та серця.

Крім того, в ініціалах Остромирового Євангелія є дивовижні мотиви: в композицію багатьох великих літер вписані великі маски, або, як їх називають, «личини». Всі вони – дуже великі по відношенню до величини букви, округлі, повнотілі, рум'яні, невизначеної статі, але швидше жіночої; всі представлені в фас, прикріплені до букви на такій собі підставці, як би на консолі. Є і чоловічі личини, настільки ж об'ємні й рум'яні, таким же способом приставлені до ініціалу, настільки ж дивовижні в його орнаментальній композиції, і при цьому зображені завжди в профіль. Вони мають різко визначену характерність і гостроту поглядів. Жіночі маски по виразності індивідуальні, проте яскрава нарум'яненість і наївна округлість їх личин надає їм веселого відтінку, а сторінкам книги – розважальності. При розгляді цих «личин» виникають й інші асоціації: вони нагадують кам'яні маски романської архітектури Німеччини та Італії XI–XII ст. Схожість з архітектурними масками посилюється завдяки консолям, на яких нібито тримаються всі ці дивні «личини» ініціалів до Остромирового Євангелія.

Мотив подібних «личин», настільки важливий у орнаментальних фантазіях цього рукопису, не характерний для грецьких манускриптів. У візантійських кодексах X ст. в орнамент іноді вставлялися зображення

людського обличчя (поряд з птахом, рибою, рукою та ін.), але настільки маленькі й так просто намальовані, що їх не можна вважати зразками і попередниками тих, які панують на аркуші масок Остромирова Євангелія. У такому великому ефектному вигляді та у такий ранній час їх немає і в латинських кодексах.

Всі «личини» зроблені за одним принципом. Всі вони мають тонкий блискучий золотий малюнок, який описує контури і риси обличчя. Усередині цього золотого каркасу стелиться розфарбування, а по ньому – червона подрум'янка: або рожевий рівний тілесний тон поєднується з рум'янами, або білясте, майже біле розфарбування забезпечена рожевим моделюванням і червоними рум'янами, а іноді основний тон наноситься вохрою, по якій зверху прокладені білі моделювання. В останньому випадку це вже не просте розфарбування, а живопис по тілесному тону, що грає роль карнації.

Отож, орнамент – це особливий елемент в рукописній книзі, він має цілий ряд своєрідних застосувань і тонких вирішень. Книжковий орнамент має багато нюансів, що несуть свій окремий сенс та символічність. У всіх випадках застосування в книзі орнаменту (на титулі, контртитулі, фронтисписі, шмуцтитулах, спускових, кінцевих сторінках тощо) він, як правило, повинен мати підлегле, другорядне значення, щоб не заважати сприйняттю шрифту. Орнамент в книзі має сприйматися не як чужорідний елемент, а як частина загальної книжкової композиції, яка поряд з іншими графічними елементами (шрифт, ілюстрація) бере участь у формуванні цілісного образу книги.

Список використаних джерел:

1. Лихачов Д.С. Искусство книги. Константинополь. XI век. М.: Наука, 1976.
2. Орнамент. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki>
3. Орнамент в декоративном оформлении книги. Николай Дубина. URL: <https://compuart.ru/article/9010>
4. Знакові пам'ятки книжкового мистецтва Київської Русі XI–XIV ст. URL: <http://www.ukrartstory.com.ua/tekst-statti/znakovi-pamjatk-knizhkovogomistectva-kijivskoj-rusi-xi-xiv-st.html>
5. Челомбїтько В.Ф., Комїна М.О. Особливостї застосування орнаменту в оздобленнї книжок. URL: http://openarchive.nure.ua/bitstream/document/1596/1/PMW-2016_3A.pdf